

Ybl Miklós halálának 120. évfordulójára

CATHERINE SZÁNTÓ PHD*

Absztrakt

Ybl Miklós (1814–1891) a XIX. század második felének kiemelkedő építészegyenisége volt. Munkássága a kor összes épülettípusára kiterjedt. Budapest városképét meghatározó alkotásai mellett még sok épülete áll ország-szerte. Ybl teljes életművének az elmúlt 20–30 évben történt újrafelfedezése lehetővé teszi munkásságának méltó értékelését.

Abstract

Miklós Ybl (1814–1891) was one of the leading Hungarian architects of the second half of the 19th century. His building activity encompassed all areas of architecture. Some of his buildings still define the urban landscape of Budapest, and many others are still standing all around the country. During the last 20 or 30 years, the rediscovery of his complete life's work makes possible its appropriate reevaluation.

Ybl Miklós 1814. április 6-án született egy székesfehérvári jómódú kereskedőcsalád sarjaként. Rajzkészsége korán jelentkezett, és 11 éves korában Bécsbe került, ahol a Polytechnikumban tanult 6 évig. Mikor Budapestre visszatért, a külföldi építészdiploma nem volt elég hogy állást kapjon az Országos Építészeti Igazgatóságnál. Pollack Mihályhoz szegődött négy évre, előbb inasnak, majd legénynek, végül rajzolóként dolgozott. Pollack ajánlólevelével Heinrich Koch bécsi építész irodájába szegődött további négy évre. Kochnál részben Bécsben, részben Prágában vezette az iroda építkezéseit. Onnét Münchenbe ment továbbtanulni a Képzőművészeti Akadémiára. Tanulmányait olaszországi körutazással egészítette ki, és 1841-ben tért vissza Budapestre.

Ebben az időben az építőmesterséget az 1813-as céhekre vonatkozó jogszabályok szabályozták. Az építőmester és az építész még nem különült el. Az építőmester jogait csak a céh tagjai élvezték. A jövődöbéli céhtagnak egy céhmesternél kellett több évet eltöltenie, majd több éves külföldi úton további tapasztalatokat szereznie, és hazatértekor egy „remekművet” kellett bemutatnia. Ybl Miklós külföldi művészeti (építészeti) tanulmányaival, amelyek során egy Magyarországon akkor még nem létező, modernnek számító építészoktatásban részesült, nem a szokványos úton készült fel szakmája gyakorlására; hazatértekor a céhbe felvételét kérvényező kérelmét visszatartották. Csak húsz évvel később, 1863-ban vették fel a céhbe, akkor is csak kivételes eljárással, mert noha nem készített „remekművet”, de addigra már jó néhány elismert épület fűződött a nevéhez.

Ybl Miklós: Unger Henrik bérháza, 1852 (V. Múzeum körút 7.)

1841-ben Pollack Mihály fiával, Pollack Ágostonnal társult, akinek volt építőmesteri jogosítványa. Azonban a hírlapokban közzétett hirdetései ellenére a fiatal iroda nem kapott elég megbízást, és csak néhány évig tudott fennmaradni. Ybl ezután a Károlyi család szolgálatába szegődött Heinrich Koch, egykori bécsi mestere révén. 1847-től Károlyi István uradalmi építésze lett Fóton. Első nagy egyéni megbízása a fői uradalmi templom tervezése volt 1845-ben, majd szintén Fóton a Károlyi kastély átalakítása.

1851-ben Károlyi István engedélyével Pestre költözött, és a következő évtizedben egyre több megrendeléshez jutott. A szabadságharc után lassan újrainduló pesti építkezések idején, az

1852-ben Unger Henrik kereskedőnek épített bérháza feltűnést keltett és ismerté tette a nevét. A Múzeum körút 7. és Magyar utca 8. között épült átjáróház Múzeum körúti homlokzata most a homlokzatsorban a legalacsonyabb, de a háromszintes ház akkor kimagaslott a szomszédai közül. A szomszéd telkek nagy része akkor még be sem épült, vagy alacsonyabb házak álltak rajtuk. Az 1850-es években Pest házainak 60 százaléka még csak egy- vagy kétszintes volt. Az új Nemzeti Múzeummal majdnem szemben épült Unger ház a Múzeum körút új városi arculatának előfutára volt, de ezen a város gyors fejlődése a következő évtizedekben gyorsan túlnőtt: a 1870-es években ugyanebbe a házsorba Ybl már ötszintes bérházakat tervezett, pl. a

* SZIE Ybl Miklós Építéstudományi Kar

Ybl Miklós: V. Múzeum körút 19. és 7.: Róth Zsigmond 4 emeletes bérháza, 1872–74 (balról a második ház), Unger Henrik 2 emeletes bérháza, 1852 (messze a baloldali legalacsonyabb ház)

1872–74-ben épült Róth házat (Múzeum körút 19.).

Pestre költözése után, az 1850-es 1860-as években egyre több és változatos megrendelést kapott. Első megrendelői régi nemesi családok voltak (Károlyi, Batthyány, Cziráky, Keglevich, Grabovszky, Zichy, Wenckheim, Apponyi, Andrassy-Almássy, Eszterházy, Szapáry, Széchényi, Festetics stb.), akik vidéki uradalmi kastélyaik építésével vagy átépítésével bízták meg, gyakran a kastélyhoz tartozó gazdasági épületekkel együtt. Ugyanezek a családok néha pesti palotáik építését is rábízták. A városban egyre szélesebbé vált a megrendelők köre, az arisztokrata családok mellett megkeresték az újonnan meggazdagodott városi rétegek tagjai: kereskedők, gyárosok és nagyiparosok (köztük a már említett Unger Henrik kereskedő, Balassa János orvosprofesszor, Ganz Ábrahám vasgyáros, Dlauchy Károly lakatos, Róth Zsigmond üvegkesztes), valamint takarékpénztárak és bankok (Budai Takarékpénztár, Pesti Hazai Takarékpénztár, Lánchíd Részvénytársulat). E feltörekvő társadalmi rétegeknek új városi épülettípusokat kellett tervezni: bérházat és cég-székházat. Megbízásait részben személyes megrendelésre kapta, részben pályázaton nyerte el.

Korai művei (pl. Fóti templom, Unger ház) a romantika jegyében születtek. 1860-tól fokozatosan a neoreneszánsz stílus jellemzi, eleinte neoklasszikus visszafogottsággal (Balassa ház: Bajcsy-Zsilinszky út 17.). Ma a

historizizmus egyik legkimagaslóbb mesterének tekintik.

A 60-as évek kezdetéig Ybl munkáinak kétharmada még vidéki volt, de a pesti megrendelések száma folyamatosan nőtt, és a 60-as évtized végére nagy többségük már fővárosi munka volt.

Ybl már a 60-as évek elején ismert és megbecsült építész volt, felkért tagja annak az 1861-ben alakuló szakbizottságnak, amely a Fővárosi Közmun-

kák Tanácsa elődje volt. A fővárosnak a kiegyezés után bekövetkező gyors fejlődésével, a városépítési feladatok növekedésével lehetősége nyílt olyan tervekben és épületekben dolgozni, amelyek reprezentációs szerepük által kihatottak a városképre, az új kialakulóban lévő városkép meghatározó elemei lettek. Ezeket a megbízásokat meghívásos pályázatokon nyerte el.

A ma már a homlokzatsorba illeszkedő régi pesti képviselőház (Bródy Sándor utca 8., ma Olasz Intézet) építéskor fontos politikai jelentőségű és építészeti kihívás volt – három hónap alatt kellett megépíteni. A városképben mindmáig kiemelkedő szerepe van az egyedülálló reprezentatív épületeknek: a Fővármháznak (ma Corvinus Egyetem, 1870–74), a Bazilikának (1867–91) – amelyet az előző építész-től, Hild Józseftől többször átépített, befejezetlen állapotban „örökölt” és nagy nehézségek árán tervezett át, és mindenekelőtt a közszertetnek örvendő Operaház (1873–84) – amelyet sokan Ybl főművének tartanak. Ezeket az épületeket minden magyar építészettörténettel foglalkozó könyv tárgyalja, építészettörténeti stílselemzésük és építési történetük jól ismert.

A szomorú sorsú Várkertbazár (1874–82) különálló mű az életművön belül, mert nem csak egy épület egy adott telken, hanem komplex tájépítészeti feladat, amelynek lényege az építmények (kioszk, vízarchitektúra, támfalak, lépcsők) és környezetük finom kapcsolatrendszer.

Élete utolsó éveiben Yblt a királyi palota bővítésére kérték fel, ami halála

Ybl Miklós: Balassa János bérháza, 1862–64 (VI. Bajcsy-Zsilinszky út 17.)

Ybl Miklós: a sarkon Dlauchy Károly bérháza, 1863–64, és mellette Ybl bérháza, 1870 (IX. Várház krt. 15. és 13.)

után Hauszmann Alajos tervei szerint készült el.

Azonban ezekben az években nem csak ezek az országos jelentőségű munkák foglalkoztatták. Továbbra is tervezett kastélyokat és kúriákat (az életműben ez a megrendelések majdnem 20%-a), városi palotákat, villákat és lakóházakat (további 20%), a Bazilika mellett más egyházi épületeket (templomot, kápolnát, zsinagógát), továbbá gazdasági épületeket (magtárakat, istállót, lovardát), középületeket (megyeházat, minisztériumot) és oktatási intézményeket (bölcsődét, óvodát, óvónőképzőt, bentlakásos egyházi lányiskolát). Sírboltokra, mauzóleumokra, emlékművekre is gyakran kapott megbízást. Foglalkozott a budapesti rakpartok kiépítésével, és a város köztereire öntöttvas műtárgyakat (korlátot, kandelábert) is tervezett.

A megbízásoknak ugyancsak jelentős részét tették ki (több mint 10%-át) a funkcióikban nagyon megkötött, homlokzatukban a város által nagyon pontosan szabályozott bérházak. A bérház minden jómódú réteg kedvelt befektetési formája volt: a megrendelők arisztokraták, gazdag nagypolgárok, cégek (a fentebb említett bankok) és intézmények (Akadémia). Ybl sajátmagának is épített három bérházat (Várház krt 13., Hajós utca 7. és 9.). Minden formai megkötéssel együtt a bérház mindig tükrözte a korabeli társadalmi viszonyokat és a városi életkörülmények fejlődését: ivóvíz bevezetése, szennyvíz elvezetése, a gázvilágítás majd a gázfűtés bevezetése. Ezeket az újabb épületgépészeti technológiákat a sti-

lisztikailag és térképzésben szabaddabb kastélyépítészetben egyébként már korábban bevezették.

A század utolsó harmadában a felső- és középosztályok növekvő szabadideje, az új időtöltési divatok, a könnyebb utazási lehetőségek új tevékenységeket hoztak létre, amelyeket új épületek szolgáltattak ki. Ybl tervezett a szabadidő és a turizmus fejlődéséhez kapcsolódó épületeket (korcsolyacsarnok, szálloda, vendéglő, kilátó).

Több alkalommal foglalkozott gyógyvízkúrához kapcsolódó épületekkel: tervezett fürdőházat, forrásházat, kútházat, egész fürdőtelepet, valamint a Rác- és Rudas fürdő bővítését. Idővel ennek a területnek egyik szakértőjeként tartották számon. A Margitszigeten fúrt artézi kutakból felbukó melegvíz minősége és mennyisége egy fürdőközpont létesítésének gondolatát inspirálta. Habsburg József főherceg Yblt bízta meg ennek megtervezésével, de a nagyvonalú tervnek csak töredéke valósult meg (a gyógyfürdő épülete, a meglévő gazdasági épületek áttervezése vendéglővé és bérvillákká 1868–70-ben).

Ybl megbízásai a legtöbb esetben egy teljesen új épület tervezésére szóltak, de akadt átépítés is, városi lakóházaknál emeletráépítés. Épületei belső berendezésének a tervezését is vállalta, egyes megbízásai csak belső berendezésre vonatkoztak. Az Akadémia pályázatára (1860–61) őt is meghívták, és bár nem az ő terve kapta az első díjat, az építkezés lebonyolításáért, Szkalnitzky Antallal megosztva, felelős volt. Később az Akadémia bérháza (az épülettömb hátsó, Arany János utcai oldalán) mégis az ő tervei szerint épült meg. Tervezésben, kivitelezésben, különböző bizottságokban gyakran együttműködött a korszak más építészeivel; az együttműködés formája és tartalma a szakma korabeli működésmódjából adódott, ugyanakkor Ybl személyiségének is, úgy tűnik, jobban megfelelt az együttműködés mint a konfrontáció.

Ybl Miklós: jobbra a Festetics palota, 1862–65 (VIII. Pollack Mihály tér 3.), mögötte a Degenfeld-Schomburg palota, 1872–74 (VIII. Bródy Sándor utca 14.)

Ybl Miklós: Szent István Bazilika (1867–1891)

A korábban ismeretlen méretű tervek, az ipar és az egész gazdasági élet léptékváltása az építések szervezését is teljesen megváltoztatta. Nagy tervező irodák nagy építési vállalkozókkal társultak. A XIX. század utolsó harmadában Wechseltmann Ignác volt az egyik legjelentősebb budapesti építési vállalkozó, Ybl-lel több közös munkájuk volt, pl. a Fővármház és a Várkert bazár, de kapcsolatuk nem csak szakmai volt. 1867-ben közös telekspekulációban telket vettek a Nemzeti Múzeum közvetlen közelében, majd felparcellázták – ide Ybl több palotát tervezett később. Ő építette fel Wechseltmann villáját is (Városligeti fasor 12., ma átépítve Ráth György Múzeum) 1870–71-ben.

Fiatalkori külföldi tanulmányai, későbbi utazásai és bécsi szakmai kapcsolatai révén jól ismerte az európai építészet újításait, és itthon alkalmazta ezeket. Jó példa erre a Fővármház belső udvarának vasszerkezettel megoldott üveg lefedése.

Számára nem csak a terv volt fontos, éppen úgy fontos volt a kivitelezés minősége is: a legszínvonalasabb mesterekkel, szakemberekkel, sőt művészekkel dolgozott (pl. Lotz Károllyal az Operaházon). Saját maga ajánlotta vagy választottak ki őket. És ha úgy érezte, hogy a hazai szaktudás vagy anyag nem elég magas színvonalú, külföldről hozatott szakembert, vásároltatott anyagot.

A céhrendszer, amely szakmai életének kezdetét megnehezítette, nem felelt meg a kor átrendeződött szakmai

viszonyainak, és 1872-ben megszűnt, az 1884. évi ipartörvény alapján megszerveződött Magyar Építőmesterek Ipartestülete vette át a szakma gyakorlatának szabályozását. Magyarországon is megindult az építészetoktatás, külön volt mérnöki, építészeti, építőmesteri képzés. A különféle előképzettségű és megfelelő referenciával jelentkező jelöltek kivitelezési jogosultságot csak az építőmesteri vizsga sikeres letétele után kaphattak. Összesen két államilag létrehozott Építőmesteri Vizsgabizottság létezett, egy Budapesten és egy Zágrábban. A budapesti Vizsgabizottság az Ybl Miklós Építéstudományi Kar jogelődjének, a Budapesti Magyar Királyi Állami Felső(építő) Ipariskolának a keretében működött.

Noha Ybl – a legtöbb korabeli nagynevű építésszel ellentétben – sohasem vállalt állást oktatási intézményben, de részt vett a szakma átszervezésében és az új nemzedékek minőségi szaktudásának biztosításában. 1866-ban a Magyar Mérnök (később Magyar Mérnök és Építész) Egylet egyik alapító tagja volt, később a budapesti Építőmesteri Vizsgabizottság első elnöke.

Ybl Miklós 1891. január 22-én 77 évesen bekövetkezett halálakor az ország legelismertebb építésze volt. 1914-ben, születésének 100. évfordulóján ünnepséggel emlékeztek rá. A díszítést elutasító modern építészet térhódításával azonban változott a megítélése: Ybl korának építészetét önálló kreativitásra képtelen, csupán utánzó – és ezért lenézendő – irányzatnak látták, és művelőit, ha kiemelten számon

is tartották egy-egy fontos művüket, kisebb jelentőségűnek ítélték. Ybl teljes életművének újrafelfedezése – az egész korszak újraértékelésével párhuzamosan – a XX. század végi és XXI. századi művészet- és építészettörténe-szek feladata lett.

Ybl Miklósról az első tudományosan megalapozott monográfia 1956-ban jelent meg, az építész távoli rokona, a művészettörténész Ybl Ervin írta. Ebben a műben összefoglalta az akkor ismert forrásokat, különös tekintettel a háború után a Bazilika egyik eldugott helyiségében véletlenül előkerült tervhagyatékra. Bár ezt akkor nem lehetett teljesen feldolgozni – erre 1976–77 után került csak sor Budapest Főváros Levéltárában, hosszas és kényes restaurálási munkák után –, Ybl Ervin írása mai napig alapvető és megkerülhetetlen forrás Ybl Miklós munkásságának megismeréséhez. A városonként és betűsorrendben felsorolt műjegyzék az Ybl által tervezett vagy neki tulajdonított, megépült vagy csak tervként létező, 168 fővárosi és 114 további megbízást sorol fel és nyújt érdekes és gazdag áttekintést az építész életművéről.

Ybl Miklós halálának 100. évfordulójára a Hild-Ybl Alapítvány a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett kiállítást, amely összefoglalta az akkori ismereteket és bemutatta többek között a tervhagyaték feldolgozott anyagát. Tematikus cikkek gazdagítják a kiállítás kis példányszámban megjelent katalógusát, tárgyalják Ybl szerepét a kor stilisztikai irányzataiban (romantizmus és neoreneszánsz), az épülettípusokat (kastélyok, paloták, bérházak), Ybl egyes alkotásait (fóti templom, régi pesti képviselőház, Bazilika, margitszigeti Nagyvendéglő, Wechseltmann villa, Várkertbazár, Operaház), kapcsolatait más építészekkel és művészekkel (Hild, Szkalniczky, Lotz), az új technológiákra támaszkodó jellegzetes építészeti megoldásait (természetes fény használata) és a építészettörténet-írás aktuális helyzetét. Összesen 75 épület anyagáról készült részletes leírás.

A kiállítás katalógusához írt bevezetőjében Zádor Anna rámutat Ybl paradox helyzetére: annak ellenére, hogy kora vezető építésze, hogy a kiegyezést követő nagy fejlődés időszakában a legfoglalkoztatottabb építész, és hogy épületeinek jelentős része még ma is áll nemcsak Budapesten hanem vidéken is, „tény az, hogy Ybl Miklós alkotásai nem élnek a kulturális emlékezetben, nem élő részei annak a társadalmi tudatnak, amely egyes kiválasztott alkotóira büszkeséggel és hűséggel emlékezik”. A kiállítás és a katalógus célja e hiány pótlása, a kutatás és értékelés felélesztése.

Ybl Miklós: Operaház (1873–84)

Az azóta eltelt húsz év részben teljesítette Zádor Anna előrevetített kívánságát, hogy Ybl Miklós visszakerüljön a köztudatba. Ha azóta újabb tudományos monográfia nem is készült, a vele kapcsolatos ismeretek bővültek. Épületmonográfiák (pl. a Bazilikáról), a kor építészetének különböző aspektusait tárgyaló könyvek (pl. a kastélyépítésről) és cikkek jelentek meg. Ybl egyes épületeinek felújítása során új, a Hild-Ybl Alapítvány által támogatott részletes tanulmányok készültek – pl. a luxus irodaházzá felújított volt Pesti Hazai Takarékpénztár székházáról (Károlyi Mihály utca 12., 2001 óta „Ybl palota”) és a volt Lánchíd Rt. székházáról (Fő utca 1., 2007 óta „Lánchíd Palota”), valamint a Várbazárról, ahol a 2005-ös pályázat óta sem történt semmi.

1991-ben Ybl Miklós halálának 100. évfordulójára a Hild-Ybl Alapítvány a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett kiállítást, 2002-ben a Holnap kiadó „Az építészet mesterei” sorozatának első kötete Ybl építészetét mutatta be. A kötet szerkesztői, Gerle János és Maróty Katalin a nehezen hozzáférhe-

tő Ybl Ervin monográfia és az 1991-es kiállítás anyagát foglalják össze idézetekkel és új képanyaggal kibővíve. A közzétett épületjegyzék csak a bizonyítottan Ybl által tervezett, megépült vagy csak tervként létező 97 budapesti és 73 vidéki művet sorolja fel időrendi sorrendben. Külön jelzi, ha az épület még áll: a 170 tervből ma 90 épület vagy épületrészlet látható. A szép és igényes könyv célja nem a tudományos alaposág, hanem az építész munkásságának megismertetése a szélesebb közönséggel.

Ybl Miklós neve sohasem merült teljesen feledésbe. Bár az Operaházat nem nevezték el róla (nem úgy, mint a párizsi operát építésze után, „Palais Garnier”-nak), de a neve már egy fél évszázada az építészeti minőséget fémjelzi Magyarországon: 1953 óta létezik az Ybl díj, az építészeti tevékenységért kapható legmagasabb kitüntetés. De az Ybl név ma már a szakmai körökön túl is jelentőséggel bír: a volt Pesti Hazai Takarékpénztár székházát az üzemeltető befektető „Ybl palotának” keresztelte át, így kifejezve, hogy

a szemében ez a név többletértéket jelent.

Ybl Miklós neve nem csak a hazai építészörökön lépett túl, hanem külföldön, sőt a világűrben is megjelent: 2009-ben róla nevezték el az egyik magyar űrkutató által 2002-ben felfedezett I66886-os sorszámu kisbolygót, amely a Napot 450 millió km távolságban öt és fél év alatt kerüli meg.

Irodalomjegyzék

- Déry Attila: *Pest története és művészete*. Budapest, Terc, 2005.
- Farkasné Ács Erzsébet: *Ybl, egy építész életműve képekben*. Budapest, Ybl Miklós Műszaki Főiskola, 1998.
- Gerle János és Maróty Kata szerk., *Ybl Miklós*. Budapest, Holnap, 2002.
- Kemény Mária: *A Szent István-bazilika. Egy templomépítés története*. Budapest, Terc, 2005.
- Sisa József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon: a historizmus kora*. Budapest, Vince, 2007.
- Ybl Miklós építész, 1841-1891. Katalógus, a Hild-Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban, 1991. december – 1992. március.
- Ybl Ervin: *Ybl Miklós*. Budapest, Képzőművészeti alap Kiadványai, 1956.